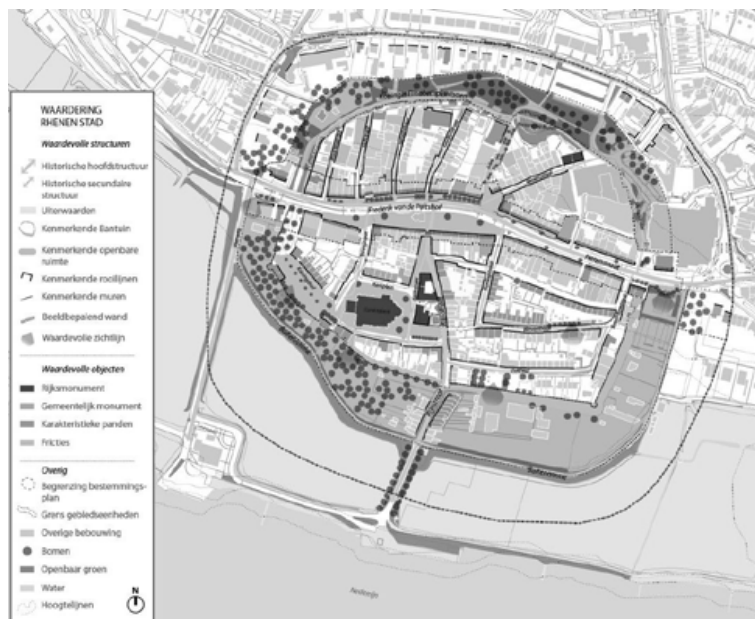

L.P. Zocher en de Noordwal in Rhenen

Carla Oldenburger

TER ORIËNTATIE

Al heel lang zoekt de naam Zocher door Rhenen. Hens Dekker en Ben van Laar schreven in 2009 een artikel over markante bomen in Rhenen¹, waarin de naam van L.P. Zocher genoemd werd voor het ontwerp en de beplanting van de Noordwal of het Koningin Elisabeth Plantsoen, maar behalve zijn naam en een jaartal (1873) leverde dit niet veel meer gegevens op over een ontwerp of bronnen omtrent dit deel van de omwalling van Rhenen. Henk Deys verschaftte me nu onlangs een rapport uit 1983, dat heel duidelijk inzicht geeft in de bemoeienissen van L.P. Zocher in Rhenen.²

Kaart Waardering Rhenen Stad. Rapport BügelHajema/Bijlage 2, 2012 laat duidelijk (in groen met ingetekende bomen; Noorden boven) de Noordwal of Kon. Elisabethplantsoen zien, gelegen tussen Westpoort (links) en Bergpoort (rechts).

dit jaar voornemens is deze Stads West- en Bergpoort te amoveren en te doen vervangen door ijzeren hekken, de zogenaamde Barrières. In 1842 is getuige een gemeenterekening, een begin gemaakt met de aanleg van een plantsoen en de aankoop van heesters.

In 1848 werden nabij de nieuw verworven gronden nog eens nieuwe grondaankopen toegevoegd, een tuin buiten de Bergbarrière aan de noordzijde in de Droge Doelen (te zien op de kadasterkaart 1820/1832, sectie F, gronden achter het Oude Gemeentehuis) en een tuin aan de noordzijde van de Westbarrière (achter de 'Koning van Denemarken'), 'ten einde het aanleggen van plantsoen buiten de Stadsbergbarrière, waarmee reeds in 1841 een begin was gemaakt te kunnen vervolgen tot verfraaiing van stadswandelingen'.

VOORBEREIDINGEN VOOR HET AANLEGGEN VAN EEN 'WANDELING'

Al vanaf 1840 deed het stadsbestuur zijn best de stad een groen aanzien te geven. In dat jaar werd de Oranjerietuin met koepel, eigendom van A. J. van Elburg en gelegen bij de Westpoort aangekocht en nabij de Bergpoort werd tuingrond aangekocht van P. van Voorthuizen, 'daar men in de loop van

Ook in 1848 ging de gemeente nog eens over tot aankoop van een tuin boven de Molenstraat, 'ter uitbreiding van het reeds aangelegde plantsoen'. De grondaankopen gingen door tot 1873. Ook wordt een perceel tuingrond ten noorden van de Bergbarrière voorlopig in huur uitgegeven (1862) ten behoeve van de *Kost- en Dagschool voor jonge heeren*, gelegen aan de Herenstraat (het huidige restaurant Oude Gemeentehuis). Deze grond wordt uiteindelijk ook aan de gemeente verkocht. Er was nu een situatie ontstaan klaar voor het aanleggen van een 'wandeling' tussen de Westpoort en de Bergpoort. Maar hiervoor was meer nodig, allereerst het slopen der stadsmuren en het slechten der wallen.

VERGADEREN OVER SLOPEN EN SLECHTEN

In de vergadering van Burgemeester (Gerhard Jacob Roghair) en Wethouders van 17-12-1872 wordt besloten 'tuinen in de

1. Dekker, Hens en Ben van Laar. Markante bomen in Rhenen. *Oud Rhenen*. Jg. 28 (september 2009), nr. 3, p. 5-28.
2. J. Meijer / Dienst Gemeentewerken. L.P. Zocher in Rhenen. *Rapport-Inventarisatie Oude Bomen Stadscentrum c.a. in de Gemeente Rhenen*. Rhenen, oktober 1983. Deel Het Koningin Elisabeth Plantsoen in het Stadscentrum van Rhenen. Getypt manuscript. Deze tekst is het vertrekpunt geweest voor dit artikel. Ook dank ik Henk Deys voor de foto's van het plantsoen en Ben van Laar voor gegevens uit zijn archiefonderzoek.

Droge Doelen aan te kopen, de stadsmuren aan de noordzijde te slopen en plantsoen aan te leggen dan wel bouwterrein te verwerven.

In de raadsvergadering van 14-1-1873 wordt dit voorstel als volgt uitgewerkt: 'Tenslotte brengt de Voorzitter namens Burgemeester en Wethouders ter sprake "het wenselijke oude tuinen aan de noordzijde der stad en aan particulieren toebehorende, door de gemeente aan te kopen om door het afbreken der stadsmuren en het slechten der wallen daar ter plaatse plantsoen aan te leggen en bouwterrein te verkrijgen"...' Na bespreking dezer aangelegenheid wordt op voorstel des Voorzitters met eenparigheid van stemmen besloten Burgemeester en Wethouders te machtigen om met verschillende eigenaren dier tuinen te onderhandelen omtrent de verkoop van dezelve aan deze gemeente teneinde door het afbreken der stadsmuren en het slechten van de wallen dat gedeelte van de gemeente te verfraaien, hetzij door aanleggen van plantsoen of dien grond voor bouwterrein uit te geven."

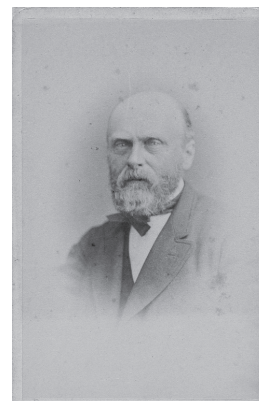
In de februariraad (4-2-1873) werd dit onderwerp nogmaals door de Voorzitter naar voren gebracht, met als gevolg dat een commissie van twee raadsleden wordt benoemd om Burgemeester en Wethouders ter zijde te staan bij de uitvoering van het plan tot aanleg van een plantsoen enz., waartoe in januari was besloten. De heren Sandbrink en Ramondt gingen hiermee akkoord.

En dan nog: "Verder stelt de Voorzitter voor om de ypenbomen, staande op de Stadswal vanaf de Westbarrière tot aan de woningen van de Diaconie en het Gast- en Weeshuis te verkoopen en daartoe de goedkeuring van de H.H. Gedeputeerde Staten aan te vragen. De heer Sandbrink geeft in overweging om de goedkeuring aan te vragen tot verkoop

van al de op de wallen staande bomen, waartoe met eenparigheid van stemmen wordt besloten... Wijders deelt de Voorzitter mede dat Burge meester en Wethouders met de verschillende eigenaren der tuinen in den droogen doelen in onderhandeling geweest zijn met de uitslag dat die tuinen door de gemeente worden

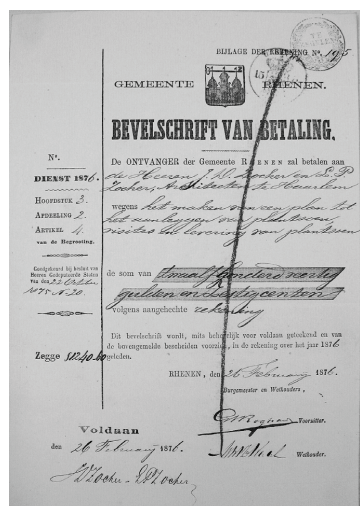
verkregen." Als gevolg hiervan worden tuinen in de droge doelen aangekocht van P. Schut, M.W. van de Waal, G.D. van Noort, en L.J. van den Berg. De commissie kan nu tot uitvoering overgaan en wel tot het slopen van de muren en het ontwerpen van een plan voor het slechten der wallen en indien nodig een deskundige in de arm te nemen. Van Gedeputeerde Staten werd dezelfde maand (27 februari 1873) nog goedkeuring verkregen om de bomen op de wallen te verkopen en tot de aankoop van de tuinen in de Droge Doelen.

In het verslag van de buitengewone vergadering van de Raad (12-8-1873) staat dan geschreven: 'Tenslotte brengt de Voorzitter met het oog op de omstandigheid dat bij aldien (aangezien) de spoorweg Rotterdam-Arnhem moet tot standkomen, de juiste rigting daarvan nog niet bekend is de wenschelijkheid ter sprake om vooreerst geen andere werken aan het plantsoen te doen dan de muren af te breken en de wallen te slechten. Jonkheer Schimmelpenninck' geeft in overweging om alvorens tot dien afbraak en slechting over te gaan een deskundige over het voorgenomen plan te raadplegen. Waarop op voorstel des Voorzitters, na enige beraadslagingen met eenparigheid van stemmen wordt besloten het terrein te doen opnemen door de Heer Zocher te Haarlem en aan Z. Ed. het maken van een plan voor dat werk op te dragen.'

Louis Paul Zocher. Carte de visite. Fotoatelier Albert Greiner, ca. 1880. Noord-Hollands Archief. (Col. Archief Familie de Leeuw)

Bevelschrift van betaling aan J.D. Zocher en L.P. Zocher, Architecten te Haarlem, dd. 26 februari 1876 (Col. Gemeentearchief Rhenen)

LOUIS PAUL ZOCHER, PLAN EN REALISERING

Het betreft hier de Heer Louis Paul Zocher (1820-1915), zoon van Jan David Zocher jr. (1791-1870). Beide heren drevén van ca. 1850 tot 1870 samen een tuinarchitecten-bureau met de naam J.D. en L.P. Zocher. De kwekerij stond in die tijd bekend onder de naam Rozenhagen, even buiten de Kennemerpoort in Haarlem, en stond op naam van Zocher & Co.

Dat de gemeente Rhenen koos voor L.P. Zocher was niet zo gek, want J.D. Zocher en L.P. Zocher en ook de broer van Jan David, Karel Georg Zocher, hadden al eerder 'wandelingen' ontworpen en aangelegd, zoals op de bolwerken van

Haarlem (1821/1822), Utrecht (vanaf 1829 en later bol-

1 Jhr. G.J.A. Schimmelpenninck (1854-1929), raadslid en van 16 maart 1882 tot 1 september 1923 burgemeester van Rhenen. Woonde op Heimerstein.

werken vanaf 1859), Leiden (1835), Amersfoort (1836), Delft (1837), Tiel (1838), Purmerend (1839), Hoorn (1840), Middelburg (1841), Wijk bij Duurstede (1852), Wageningen (1854) en Kampen (1863). De firma had daardoor grote bekendheid op dit gebied verworven in Nederland.² Bovendien waren er eigenlijk geen concurrenten op de markt met een dergelijke ervaring. De nabijgelegen plaatsen Wageningen en Wijk bij Duurstede zijn vast in die jaren wel eens door Rhenense wethouders en/of raadsleden bezocht om zich een beeld te vormen van de uitgevoerde projecten aldaar.

L.P. Zocher komt op 4 en 18 september 1873 naar Rhenen. Het plan voor de plantsoenering van de noordwal wordt ingediend in oktober/november en in een Buitengewone Vergadering op 18 november 1873 goedgekeurd ter uitvoering.³ 'Verder brengt de Voorzitter ter tafel een tekening of plan van de Heer Zocher, voor den aanleg van het plantsoen en bouwterrein. Na inzage daarvan wordt dat plan eenparig goedgekeurd en besloten het werk dienovereenkomstig uit te voeren.' Deze uitvoer had natuurlijk wel gevolgen voor de toegankelijkheid van de droge doelen en de wallen. Dit wordt in dezelfde vergadering behandeld. 'Hierop deelt de Voorzitter mede dat tengevolge van de voorgenomen aanleg van het plantsoen op grond van art. 230 der gemeentewet een besluit zal behoren te worden genomen, waarbij de stadswal en de zogenaamde Buiten Ommen aan de noordzijde der stad vanaf de West- tot aan de Bergbarrière, worden verklaard niet meer ter openbare dienst bestemd te zijn. Op voorstel des Voorzitters wordt eenparig besloten alvorens daartoe over te gaan, het voornemen daartoe openbaar bekend te maken teneinde een ieder in de gelegenheid te stellen zijne bezwaren daartegen in te brengen.' Op 22 november wordt dan een openbare kennisgeving, ondertekend door burgemeester G. J. Roghair en gemeentesecretaris, en door de gemeentebode aangeplakt. Hoewel het plan en toebehoren niet is teruggevonden, is wel uit de gemeenterekeningen van 1875 en 1876 te lezen dat het plan van Zocher is betaald en dat hij of een gemachtigde (mogelijk J.J. Kerbert) zeven maal naar Rhenen kwam en plantsoen (hier in de betekenis van bomen en heesters) leverde uit eigen kwekerij⁴. De rekening van 26 februari 1876 bedroeg totaal Fl. 1240,60. De specificatie vermeldde Fl. 300,= voor het maken van een plan van aanleg; Fl. 75,= voor drie visites en Fl. 865,60 voor levering van plantsoen (welke bomen en heesters dit betreft is onbekend). Ook de boomkweker J.A. van Dorland uit Veenendaal leverde plantsoen, evenals ook later Voorneveld

en Sandbrink (bloemen).

Op 4 mei 1876 werd door de gemeente Rhenen betaald aan Johannes Arnoldus Dorland, boomkweker te Veenendaal wegens levering van plantsoen:

80 eikenheesters per stuk 50 ct	40,-
20 idem per stuk 60 ct	12,-
40 berkenheesters per stuk 50 ct	20,-
6 zwarte beuken per stuk 100 ct	6,-
30 beuken per stuk 40 ct	12,-
100 idem per stuk 30 ct	30,-
50 idem per stuk 12 ct	6,-
1620 berkenstek per duizend f15,-	24,30
1275 eiken id. per duizend f15,-	19,125
325 acacia id. per honderd f4,-	13,-
Te samen	f182,425

Voorts betaalde de gemeente Rhenen op 21 april 1877 aan Hermanus Hendrikus Voorneveld, boomkweker 'Kweeklust' te Maarssen, wegens levering van plantsoen:

15 Connufeere in Soorte	1,75	25,75
20 bloemheesters	25	5,-
60 Maandroosse	2,50	10,-
8 Klijnne Rododendrons	1,25	10,-
8 id. „ Grootte	2,-	16,-
16 Weigelia's	25	4,-
12 Zwaarre Zierboomme	2,50	30,-
1 Zwartte beuk	1,-	1,-
4 dubbele (mei) doorns	1,-	4,-
3 Gunneras	1,-	3,-
Embalage		4,25
4 daags 1 knecht loon en spoor		8,20
2 Aurecarias imbricata		
(araucaria imbricata)	5,-	10,-
2 Zeder teadora (ceder deodara)	3,50	7,-
2 Abies Nordmeriana		
(abies nordmanniana)	3,50	7,-
12 Connufeere in soorte	1,75	21,-
Emballage		0,80
Te Zamen		f176,60
Af 5% contant		8,83
		f167,77

Ofer nog soorten van deze bestelling zijn terug te vinden op de Noordwal, moet nog onderzocht worden. Het lijkt misschien dat sommige soorten zoals eiken in erg grote getale zijn aangekocht, maar hier gaat het om stekhout dat erg dicht op elkaar werd geplant om direct resultaat te geven.

Opvallend is dat er inheemse bomen en heesters werden besteld bij Dorland en kleurige bloedheesters (bloemheesters, rozen, rododendrons, Weigelia's, Gunnera's en coniferen) bij Voorneveld.

² Zie de link naar Zocher-online op www.oldenburgers.nl/

³ Plan, opdracht en correspondentie over dit plan zijn helaas niet teruggevonden in het gemeente-archief.

⁴ De boomkwekerij op Rozenhagen, genaamd Zocher & Co, was actief van 1869-1918. De eerste overgebleven catalogus van deze kwekerij dateert van 1892. Zocher had aanvankelijk zelf de leiding over de kwekerij, maar in 1875 nam J.J. Kerbert de leiding van hem over.

Koningin Elisabethplantsoen. Recreëren bij de Binnenmolen. Prentbriefkaart ca. 1910. (Part. Collectie)

402,35); van het afkomend materiaal worden de hele stenen verkocht voor f 10,= per duizend stuks en de halve stenen voor f 5,= per duizend.

ONDERHOUD

Een plantsoen ontwerpen en aanleggen is een eerste stap, maar minstens zo belangrijk is het onderhoud van dat groen. In de vergadering van B.& W. van 18 mei 1875 werd Roelof van Dijk aangesteld als plantsoenwerker op een salaris van

Molen met plantsoen. Prentbriefkaart. (Part. Collectie)

Vóór het aanleggen van het plantsoen, werden de volgende werkzaamheden, terugte vinden in de gemeenterekeningen, ter hand genomen: het rooijen van bomen, dwz. van acacia's, eiken, iepen, lindes, en stompen (f 310,75); het slechten van de wal (f 1243,85); het afbreken van de walstadsmuur (f 300,25); het rijden van steenpuin (f

f. 5,= per week. Deze aanstelling zou beschouwd kunnen worden als het begin van de Plantsoenendienst in Rhenen. De groenaanleg aan de noordkant van de stad werd in die tijd altijd als 'plantsoen' aangeduid, totdat later in 1909 bij de vaststelling van stratennamen de aanduiding Koningin Elisabethplantsoen werd ingevoerd, evenals de Frederik van de Paltshof voor een deel van de hoofdstraat ter hoogte van het voormalige paleis van Frederik.

HET KONINGIN ELISABETH PLANTSOEN IN DE 20STE EEUW

Het ontwerp van Zocher, een stadswandeling op een voormalige stadswal, bleef lang gehandhaafd. Het plantsoen lag afgesloten van het stadsverkeer, beginnend in het westen naast het tegenwoordige restaurant de Koning van Denemarken tot aan de molen en via de Plantsoenstraat terug naar de Herenstraat ter hoogte van het Oude Gemeentehuis. Maar meer verkeer en meer parkeerplaatsen eisten hun tol en slokten delen van de groene 19de eeuwse stadswandeling op. Ook de Tweede Wereldoorlog eiste haar tol, maar dit bleef een bescheiden verlies van 23 bomen nabij de Molenstraat. Het onderhoud en herstel zijn zoveel mogelijk op verantwoorde wijze uitgevoerd, maar schade door stormen en ziektes en kappen ten gunste van parkeerplaatsen zorgden toch voor verarming van het boombestand ten opzichte van de situatie voor de Tweede Wereldoorlog.

CONCLUSIE

Het plantsoen op de Noordwal, vanaf 1909 genoemd het Koningin Elisabeth Plantsoen, werd aangelegd tussen 1870 en 1880 naar ontwerp van de tuinarchitect L.P. Zocher uit Haarlem (firmanaam J.D. Zocher en L.P. Zocher) en aangelegd met bomen en heesters van de kwekerij Zocher & Co. / Rozenhagen te Haarlem, boomkwekerij J.A. van Dorland te Veenendaal en boomkwekerij Voorneveld / Kweeklust te

Maarssen. De aanleg in een romantische kleurige (met rozen, rododendrons, weigelia's en andere bloemheesters) late landschapsstijl vond plaats na het afbreken van de stadsmuren en stadspoorten en het slechten van wallen en bolwerken. Andere steden gingen Rhenen voor. Leden van de familie Zocher, Johan David jr. en zijn broer Karel en de zoon van Johan David jr., Louis Paul, hadden hun kwaliteiten al getoond in Arnhem, Haarlem, Utrecht, Leiden, Amersfoort, Delft, Tiel, Purmerend, Hoorn, Middelburg, Wijk bij Duurstede, Wageningen en Kampen. Rhenen sluit in 1873 met de goedkeuring van het plan van L.P. Zocher deze serie af.